

НЯКОЛКО БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ КЛОКОТНИШКАТА КАМПАНИЯ

гл. ас. д-р Александър Стоянов, ИИСТИ на БАН

През март 1230 г. войските на Йоан Асен II (1218-1241) постигат един от най-значителните успехи в цялата военна история на България. След като са атакувани от силите на Теодор Комнин в района на крепостта Клокотница, българските войски успяват да разгромят противника, да го обкръжат и да наложат на епирците безусловна капитулация. В резултат от победата, България удвоява своите територии и само в рамките на няколко месеца се издига като водеща сила на Балканите.

Славата на тази бляскава победа се дължи не на последно място и на схващането, че България е била нападната изненадващо от Епирската държава, а малочислената ѝ армия е трябвало да реагира в последния момент, сражавайки се при неравно съотношение на силите. Според разпространената по учебници, филми и медии версия, Йоан Асен II научил на копието си мирния договор, който бил подписал с епирците, за да повдигне морала на своите войски. След победата, в знак на човещина и великодушие, българският владетел помилвал пленената епирска войска и задържал в плен само аристократите и първенците.

Всичко това звучи чудесно, подредено и опаковано подходящо в цветовете на националната митология. Има обаче един голям проблем – събитията вероятно не са се разиграли точно по начина, по който сме свикнали да ни бъдат представяни. Без съмнение основната част от традиционната история е вярна – епирците атакуват българите, Йоан Асен ги побеждава, пленява ги и освобождава повечето, след което завладява Тракия и Македония. Проблемът всъщност е в частта, в която българите са неочаквана жертва на чуждата агресия. Един по-внимателен поглед върху начина, по който се водят войните през Средновековието подсказва, че такъв внезапен ход на Теодор Комнин трябва да е провокиран от действията на Йоан Асен преди битката. Какви може да са били тези ходове и как България е провокирала епирците е основната тема, с която ще се занимае настоящата статия.

Извори и историография

Основен източник за Клокотнишката битка е съчинението на Георги Акрополит „Хроника“. Акрополит е съвременник на събитията и пряк свидетел на възхода на България след разгрома на епирците.¹ Кратко споменаване на битката се съдържа и в „История“ на Никифор Григора, писана около 130 години след сражението.² Кратка информация за битката ни дава хрониката на Алберих³, както и хрониката на Рихард от Сен Жермен.⁴ През 1930 г. по повод 700-годишнината от битката, историкът Иван Ст. попов публикува кратък очерк за сражението с онова, което е известно на историографията към този момент.⁵ След 1944 г. историята на сражението е засегната в няколкото тома с военна история на България – „Българското военно изкуство през

¹ Като велик логотет на Никейската империя, Акрополит в никой случай не е привърженик на Комнините от Епир или на българите, което предполага и относителната му безпристрастност. Въпреки това, авторът запазва подчертана неприязън към Теодор Комнин като пряк опонент на Никея за върховенство над византийското наследство – б.а. Разказът му е преведен в VIII на ГИБИ, с. 161-162.

² ГИБИ, т.11, с. 127.

³ ЛИБИ, т. 4, с. 183.

⁴ **Richardus de Sancto Germano**: Rycardi de Sancto Germano notarii chronica, Hanover, 1864, с. 93.

⁵ **Попов, Ив. Ст.**, 700 години от Клокотнишката битка. София: Държавна печатница, 1930

феодализма“⁶, „Военна история на България“⁷ и томът „Военна история“ от поредицата на ИК Труд – История на България.⁸ Сражението е споменато и в Многотомната история на България на БАН, както и във всяко по-общо изследване на историята на Второто българско царство.⁹ Тезата за по-различният ход на Клокотнишката кампания изразих за първи път в статията „Наемниците в средновековна България“, поместена в сборника на *Bulgaria Medievalis*, т. 11.¹⁰ От западните историци, писали по темата си струва да отличим труда на Джон Файн, посветен на балканската история през Възходящото и Късното Средновековие¹¹ и историята на Византия на Уорън Тредголд.¹² Разбира се, всички по-сериозни чуждестранни изследвания на българската и византийската история споменават битката и по-специално последиците от нея.

Политическата обстановка на Балканите през 1220-те

Четвъртият кръстоносен поход (1202-1204) променя из основи статуквото в Югоизточна Европа. Венеция окончателно се налага като доминиращата морска и икономическа сила, а византийското политическо наследство се превръща в обект на войни, които ако си послужим с езика на Ранномодерната епоха, бихме могли да наречем „Войните за византийското наследство“. Тази поредица от конфликти трае близо 60 години и завършва с отвоюването на Константинопол от никейците през 1261 г. В контекста на тези постоянни конфликти, в рамките на които границите на балканските държави се прекрояват многократно, десетилетието от 1220 до 1230 г. заема своето особено място. Това е период на първоначално успокояване на политическото напрежение, последван от ново пренареждане на политическите фигури по стратегическото игрално поле, завършил с издигането на България като първа балканска сила и поставянето на основите за бъдещата никейска експанзия в Европа.

Българската историография редовно разглежда периода през призмата на собственото ни историческо развитие, но си струва процесите, които протичат на Балканите да се проследят паралелно. Десетилетието започва с налагането на нов владетел на трона в Търново – Йоан Асен II, който ослепява и екзекутира своя предшественик и братовчед Борил (1208-1218), след което успява да стабилизира северозападните си граници чрез изгоден брак с дъщерята на унгарския крал Андраш II – Мария. Бракът връща на България белградска и Браничевска област и осигурява траен мир срещу най-могъщият съсед на българите. За това спомага и продължаващата уния между Папството и Търновската архиепископия.

Докато Йоан Асен се бори да консолидира своята власт, на юг се надига нова сила в лицето на епирския деспот Теодор Ангел-Комнин. Той се възкачва на престола в Арта през 1212 г. и води политика на непрекъснато разширение на своите владения за сметка на отслабените и разединени латински държавици. Използвайки комбинация от албански войски, италиански наемници и гръцки стратиоти, Теодор Комнин успява да наложи властта си над днешна Северна Гърция и Албания, както и да завладее земите

⁶ **Колектив**, Българското военно изкуство в епохата на феодализма. София: Държавно военно издателство, 1958)

⁷ **Чолпанов, Б., Ангелов, Д.**, Българска военна история през Средновековието X-XVI в. София: Издателство на БАН, 1994

⁸ **Зафиров, Д. (ред)**, История на българите: Том V – Военна История. София: ИК Труд, 2007

⁹ Виж например **Златарски, В.**, История на българската държава през Средните векове, т. 3. София: Университетско издателство/ Издателство „Захари Стоянов“, 2007; **Божилков, И., Гюзелев, В.**, История на България, т. I. В. Търново: Анубис, 1999.

¹⁰ **Стоянов, А.**, Наемничеството в средновековна България // *Bulgaria Medievalis*, 11, Фондация Българско историческо наследство, 2022, N 1, 359-376.

¹¹ **J. V. A. Fine, Jr.**, *The Late Medieval Balkans* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994).

¹² **Treadgold, W.**, *The History of Byzantine State and Society* (Stanford University Press, 1997)

на севастократор Стрез в Македония и Косово. Комнин успява да прогони венецианците от Корфу и да сложи ръка върху ключовото пристанище Драч, с което циментира контрола си над важния търговски път Виа Егнатия и над входа на Адриатическо море. Следващият му важен успех идва през 1220 г. с превземането на Солун и ликвидирането на Солунското кралство – основен опонент за влияние по поречието на реките Вардар и Струма. След този успех Теодор Комнин влиза в династична връзка с владетеля на Родопите деспот Алексий Слав, който се признава за васал на Епир и осигурява военен контингент, с чиято помощ Теодор Комнин напредва на изток към Тракия. Нови победи над латинците му осигуряват Беломорието.

Докато епирците напредват от запад на изток, Никейската империя се възползва от възможността да изпрати свои войски в Тракия и да овладее Дарданелите, възползвайки се от колапса на Латинската империя, причинен от политическите борби в нея и малолетието на новия император Балдуин II, наследил своя чичо Анри Фландърски. Никейците успяват да завладеят ключовата крепост Одрин, чието гръцко население почти доброволно се присъединява към владенията на Йоан III Дука Ватаци (1221-1254). Появата на никейски войски на Балканите е сериозно предизвикателство за Епир, България и Латинската империя и създава сложна ситуация, която изисква както употребата на оръжие, така и ловка дипломатическа игра.

Ил. 1 КАРТА БАЛКАНИ 1229 г.
 Политическата обстановка на Балканите към 1229 г.

В тази комплексна надпревара от интереси и амбиции, Йоан Асен II подхожда далновидно и избира дипломатията пред войната. Той търси съглашение с всичките си съседи, продължавайки политиката, която Борил следва след 1210 г. – мир по всички фронтове и съхраняване на скромните военни и икономически ресурси на България, изтощени след близо 25 години непрекъснати войни (1185-1210 г.). Поради тази причина, Йоан Асен започва да търси съглашения с всички ключови играчи в региона. След като се подsigурява с договор с Унгария и жени брат си севастократор Александър за сестрата на сръбския крал Стефан Първовенчани, българският цар влиза в преговори с епирците, никейците и латините.

През 1224 г. Теодор Комнин превзема Одрин от никейците и налага властта си над Тракийския Херсонес – крайбрежието на Мраморно море, изтласквайки войските на Йоан Дука Ватаци към Галиполския полуостров. За да успокои своя съсед, тръгнал на война, Йоан Асен II договаря брак между брата на Теодор – Мануил Комнин и първородната си дъщеря Мария Асенна. По този начин между Епир и България е изграден династичен съюз. Междувременно, Латинската империя е принудена да приеме върховенството на Епир и да се признае, поне номинално за васал на Комнин. За всички е пределно ясно, че това е отсрочка, която епирците ще използват, за да съберат нужните сили за превземане на Константинопол. В тази обстановка, Йоан Асен засилва дипломатическия си натиск към латините – през 1228 г. той предлага брак между 11-годишния Балдуин II и българската принцеса Елена, с ялната идея да се постави като опекун и регент на момчето и реално да поеме властта над Константинопол. В замяна, българите несъмнено обещаваат военна подкрепа на латините срещу Епир. Латините първоначално приемат и годежът става официален.¹³

Наивно е да смятаме, че такъв ход ще остане за дълго скрит от Теодор Комнин, особено с оглед на факта, че Константинопол гъмжи от гръцки шпиони, които редовно продават информация на Никея и Епир за случващото се в града. По този начин, около 1228-29 г. Теодор Комнин несъмнено установява, че неговият съсед и съюзник Йоан Асен II играе двойна игра, която пряко заплашва интересите на Епир. Нещо повече – след изтласкването на никейците от Тракия и сломяването на Латинската империя, България остава единствения реален опонент на Епир за надмощие на Балканите. Съществува и религиозният момент – Епир е православна държава, докато българите са изменили на ойкуменето и се намират в уния с Папството – същите тези ненавистни католици, отговорни за падението на Византия. Тези доводи, както и личният хюбрис на Теодор Комнин, за когото ни наемква Георги Акрополит, карат епирският деспот да вярва, че може и трябва да се разправи с България преди да поеме на окончателен поход срещу Константинопол.

Подготовката на Клокотнишката кампания

Също както и с операцията на Василий II срещу Струмица и битката при Ключ от 1014 г., походът на Теодор Комнин в Тракия следва да се разглежда не като единично сражение, а като цялостна кампания. Това градиране на нивото от тактическо на оперативно е важно за по-адекватната оценка на последвалите събития. Организирането на експедиция срещу България е акт, който нито е случаен, нито е спонтанно възприет като решение от епирския деспот. Приготовленията за този поход трябва да са започнали месеци по-рано, вероятно още през септември-октомври 1229 г., което дава време на Йоан Асен да се информира, че епирците поемат в поход срещу българите.

¹³ В последствие латинските барони отхвърлят влиянието на Йоан Асен и избират за регент Жан дьо Бриен, който жени собствената си дъщеря за Балдуин II и се утвърждава като настойник на зет си.

Именно тук идва първият ключов момент, който следва да отбележим. Макар Теодор Комнин да насочва войските си директно срещу България през януари 1230 г., Йоан Асен II без всякакво съмнение е следял ходовете му месеци по-рано и предусещайки плановете на опонента си, започва да мобилизира собствените си войски. Във всички български изследвания по темата се повтаря мантрата за внезапно събраната българска армия, която нямала време да се съсредоточи и да действа в своята цялост. Вместо това царят трябвало да разчита на набързо събрани войски, с които да взема *ad hoc* решения. Нищо от хода на събитията обаче не предполага подобно развитие на нещата.

Какви са фактите? В началото на март 1230 г. войските на Теодор Комнин достигат в района на днешно Хасково, движейки се по пътя от Адрианопол (Одрин) към Филипопол (Пловдив). Българските войски ги очакват и пресрещат, вероятно от засада, край крепостта Клокотница на 9 март 1230 г. Всичко това означава, че българските войски пристигат в района на Клокотница по същото време, по което епирците потеглили от Адрианопол. Подобно прехвърляне на сили на границата съвсем не съответства на идеята за „внезапност“. В онази епоха войските винаги се събирали в столицата на съответната държава, преди да потеглят на поход към периферията ѝ. В случая, войските на Теодор Комнин се концентрират в Тесалоники (Солун), след което потеглят към Адрианопол, следвайки Виа Егантя. От там, след консолидиране на войските и обновяване на ресурсите от ключовия тракийски град, епирците поемат на северозапад по Виа Диагоналис.

Придвижването на сериозна по размер епирска армия (вероятно 10-15 000 души), няма как да не привлече вниманието на българите. Към такова заключение ни навежда кратката бележка на Никифор Григора относно действията на Йоан Асен II преди битката – „Той разбрал, че вече споменатия Теодор Ангел не възнамерявал да остави незасегната и българската държава, и вече протягал тежката си, враждебна ръка срещу нея.“¹⁴ Очевидно е, че българският владетел отгатва намеренията на Комнин, въпреки че последния се опитва да ги маскира под покрова на пореден поход в Тракия. За това ни подсказва още един детайл в изложението на Георги Акрополит – *около 1000 кумански наемници*¹⁵ участвали в българската армия като повикан помощен отряд.¹⁶ Тези войски трябва да пристигнат обаче от „Кумания“¹⁷ т.е. земите на север от р. Дунав, след което да достигнат Търново, да отпочинат и да се презапасят, след което да потеглят отново, редом с основните български сили. Чисто времево, подобно придвижване ще изисква поне месец за да бъде осъществено, което означава, че Йоан Асен II привиква куманите не по-късно от началото на февруари. С оглед на зимните условия и трудността от прекосяване на р. Дунав е по-логично да отчетем, че процесът на привикване на куманите е започнал още през януари 1229 г., тъй като български пратеници е трябвало най-напред да отидат от Търново до „Кумания“, за да занесат молбата и офертата на българския цар. Успоредно с повикването на наемници, Йоан Асен започва мобилизацията на собствените си войски. Този сбор се случва извън обичайния походен сезон, който обикновено започва през март. Това означава, че

¹⁴ ГИБИ, т. 11, с. 127.

¹⁵ ГИБИ, т. 8, с. 161. Позволявам си тук да предложа една идея по-различен превод за οὐκ εἰς χίλιους. В ГИБИ изразът е преведен като „не повече от хиляда“. Сходен превод дава и Рут Макридис в своя превод на „Историята“ (Macrides, R. (transl.) - *George Akropolites The History* (Oxford University press, 2007), с. 178. При всяко положение става дума за типичен за епохата отряд от около 800-1200 души, каквито българите ползвали и по времето на Борил и за които става дума и в латинските хроники около битката при Боруй (1208 г.)

¹⁶ Григора също потвърждава, че Йоан Асен се съюзил със „скитите“ в навечерието на битката (ГИБИ, т. 11, с. 127.)

¹⁷ С това название наричали земите на Западна Влахия и Бесарабия, където в първата половина на XIII век обитавали част от куманите.

българският цар свиква извънреден набор на носещите военна повинност – ход, който ще изисква допълнителни разходи и ресурси.

Изминатото от армиите разстояние също ни дава известна представа за времето, когато започва подготовката на кампанията. В онази епоха, армиите се придвижвали с не повече от 20 км на ден заради обозите си. Съставени само от конници войски, какъвто бил куманския наемнически контингент, можели да изминават до около 40 километра. На всяка седмица поход непременно се полагали ден-два почивка. И така, какво разстояние изминали армиите.

За да достигнат до Клокотница, епирските войски изминават около 500 километра от Солун.¹⁸ Това означава, че чистото им време за придвижване на 25 дни, към които трябва да се добавят поне 5 дни почивки и още време от поне седмица, което прекарват в района на Адрианопол, за да се презапасят и отпочинат. Общо взето, епирците са били около 40 дни в поход преди сражението. Походът им от Тесалоники, следователно, трябва да е започнал някъде около 28-ми януари 1230 г.¹⁹ При всяко положение Теодор Комнин е изчакал отминаването на основните януарски празници, от които последен е Атанасовден на 18-ти януари.

Какво е положението с българските войски? Ако Йоан Асен II е избрал най-бързият възможен път от Търновград към Клокотница, то войските му трябва да са преминали през Шипченския проход и да се са спуснали от Крън към Боруи (Стара Загора), след което в района на днешния Димитровград да са пресекли р. Марица и да са установили в района на Клокотница. Подобен маршрут е с дължина около 170 км. Българите са могли да изминат това разстояние за чисти 9 дни поход, към които следва да добавим и още поне 2 дни за почивка. Въпросът тук е кога са дошли куманските наемници и колко време е било нужно за концентриране на нужните войски в Търновград? Ако приемем като условно разстояние дистанцията Търново-Букурещ, която е около 200 км, можем да отчетем, че кумански войски, тръгнали от района на днешна Южна Румъния, биха пристигнали в Търновград за около седмица, имайки предвид че пътуват само с коне и резервни животни, без обоз. Приблизително около седмица ще е било нужно и на българските пратеници, за да достигнат до куманските вождове, плюс някакво време – максимум седмица, за свикване на наличните войни от родовете и организирането на отряд. Всичко това около 3 седмици. Веднъж дошли в Търновград, куманите все пак е трябвало да починат ден-два, преди отново да поемат в поход, а също така и да подновят припасите си и да сменят болни или изтощени коне. Общо, цялата подготовка ще изисква около пет седмици, или четири, в случай, че Йоан Асен II наистина е пришпорил организирането на армията. За времето, в което е изчакал куманите, царят несъмнено е успял да събере налични войски от централна Мизия. За оголване на границите със Сърбия и Унгария и дума не може да става. По път българите може да са допълнили войските си с части от Крън и Боруи. Това означава, че Българите започват своите директни приготовления за похода в началото на февруари 1230 г. – на 1-ви или най-късно на 8-ми според зависи дали приемем 4 или 5 седмици като време за подготовка.²⁰

Информацията за пътя на придвижване обаче не ни казва нищо за началото на логистичната подготовка, която трябва да започне много преди самия поход. Събирането на храна, вода, каруци, оръжие, брони, раздаването на заплати, свикването на войски и т.н. е сложен и трудоемък процес. Вече видяхме, че Теодор Комнин започва

¹⁸ Всички замервания по картата са направени през дигитален инструмент за мерене на разстояния - <https://www.freemaptools.com/measure-distance.htm> Поради тази причина не предлагам отделни цитати за всяко посочено разстояние.

¹⁹ 28-ми януари е бил понеделник, което го прави удобен момент за начало на похода. Друг вариант би бил 21-ви януари. За календар на 1230-та година, виж тук - <https://jleic-docdb.jlab.org/cgi-bin/public/ShowCalendar?year=1230> Този календар използвам и в останалата част от текста.

²⁰ Както ще видим от направените по-долу съждения, дата 1-ви изглежда по-вероятна.

похода си в края на януари. Това означава, че в средата на месеца необходимите провизии, пари и оръжие трябва да са били събрани. С оглед на факта че преди това ги има и коледните празници, в които всички са почивали, подготовката няма как да е стартирала по-късно от началото на декември.²¹ Това би дало на Йоан Асен достатъчно време да започне собствената си подготовка.

При всяко положение в началото на март ситуацията е следната – Теодор Комнин се намира в Адрианопол, начело на своите войски, които почиват и събират припаси, а Йоан Асен II се намира някъде в района между Стара Загора и Димитров град. Придвижването и подготовката на българските войски едва ли са останали в тайна от Теодор Комнин. Фактът че неговият доскорошен съюзник потегля с войска от Търновград към Адрианопол без самия Комнин да е показал още намеренията си спрямо България, вероятно убеждава епирския деспот, че българският цар е най-малкото подозрителен за намеренията на епиреца, а още по-вероятно – че е директно настроен враждебно. Получава се ситуация на едно самосбъдващо се пророчество, чрез което Комнин несъмнено се е самоубедил в правотата си, че българите са негови врагове и че Йоан Асен само е чакал сгоден случай, за да атакува в тил епирските войски в Тракия. Ако трябва да проследим прецизно движенията на двамата, то излиза, че войските на Теодор Комнин са се намирали в района на Кавала когато Йоан Асен II е започвал директната подготовка, за която стана дума, в случай че приемем датата 8 февруари като условно начало на българските приготовления. Ако отнесем приготовленията към 1-ви февруари, то тогава войските на Теодор Комнин биха били още по-назад по пътя за Солун. Друг възможен сценарий е епирските войски да са потеглили още на 21-ви януари, да са се движели по-бавно от оптималната скорост, а българските приготовления да са започнали 10 дни по-късно на 1-ви февруари. В този сценарий, епирците отново биха се намирали в района на Кавала към началото на българските приготовления. Ако приемем, че българите научават за началото на епирския поход с 10 дни закъснение, то спокойно можем да допуснем, че след средата на февруари, когато епирските войски са вече в района на днешна Гюмюрджина/Комотини, Теодор Комнин разбира за това, че българите също са започнали да се готвят за война. За факта, че Теодор Комнин е наясно с приготовленията и последвалия поход на българите ни подсказва и Георги Акрополит, който пише „Той минал край Адрианопол и като вървял край горното течение на р. Хеброс, търсел да завърже сражение с българите“.²² Ключовият израз тук е „търсел“ – фактът че търси съприкосновение с българските войски, навежда на мисълта, че Комнин е знаел че Йоан Асен се намира някъде в района около днешния Свиленград. Къде точно епирският деспот вероятно не е знаел със сигурност. Също така, Комнин явно има някаква представа за размера на силите на Йоан Асен, вярвайки, че са малобройни от неговите собствени. Това личи категорично от две изречения в Акрополит – частта, в която обяснява, че Комнин е убеден, че българите ще се пречупят само при вида на армията му. Вторият момент е частта, в която Йоан Асен се уповава повече на ефекта от клетвопрестъпничеството на епирците върху морала на армията си, отколкото на самата си армия.²³ Ако приемем разказа на Григора за достоверен, то той потвърждава, че Йоан Асен не е чакал Комнин да поеме изцяло инициативата в свои ръце, а се спуска с войските си от север, за да пресрещне епирците.

Обратно в началото на март 1230 г., епирските войски потеглят от Адрианопол. Пътят им до Клокотница е около 100 км, които епирците трябва да са изминали за около 5 дни.

²¹ Ако приемем че епирската армия действително наброява около 10-15 000 души, то само храната за войниците за един месец време, трябва да възлиза на около 300 тона. Подобно количество житни печива, осолено месо и прочие дълготрайни продукти не е нещо, което се събира лесно.

²² ГИБИ, VIII, с. 161.

²³ Пак там.

Имайки предвид че вероятно почиват по-дълго в Адрианопол, Теодор Комнин надали е давал почивка на армията си след началото на похода. С оглед на факта, че битката се води на 9-ти и според изворите е директен сблъсък, а не нощно нападение, можем да приемем със сигурност, че епирските войски достигат района на Клокотница на 7 или 8-ми март, което означава, че са потеглили от Адрианопол между 1 и 3-ти същия месец.

Къде се намират българите? Отговорът на този въпрос идва на база крайният резултат от битката – пленяването на епирските войски, което може да дойде единствено като следствие от обкръжение. За да се постигне такова обкръжение, при това на превъзхождаща по брой армия, Йоан Асен II следва да е разположил силите си на техните изходни позиции около 6-7 март. От една страна, българите са отделили някакво време за рекогносцировка на бъдещото бойно поле. От друга страна, Йоан Асен не е можел да рискува разположението на силите му да бъде разкрито от ромейските съгледвачи, което означава, че окончателното разполагане на войските трябва да се е състояло в самото навечерие на битката т.е. на 8-ми. Това ни навежда на мисълта, че епирците действително пристигат на 7-ми вечерта или на самия 8-ми март. Българите от своя страна трябва да са достигнали Клокотница около 4-5 март, като преди това Йоан Асен вероятно е изчаквал съгледвачите си да потвърдят, че епирската войска действително е потеглила по Виа Диагоналис, преди да направи последните си приготовления – т.е. бойният съвет на българската войска трябва да се е състоял около 6 март.²⁴ На базата на тези заключения отново следва да потвърдим, че самото начало на февруари 1230 г. изглежда като най-вероятен момент за начало на финалните процеси по подготовка на българите, които трябва да са напуснали Търново не по-късно от 22-ри февруари.

Ил. 2 КАРТА: ПОХОД

Пътят изминат от епирските войски (червено), българската армия (синьо) и повикването на куманските наемници (зелено)

²⁴ Предвид че българите постигат обкръжение, което предполага разделяне на силите, не може да има съмнение, че владетелят е свикал своите командири, за да се уточнят всички детайли около бъдещото сражение.

И така, да обобщим. Още през 1229 г., деспот Теодор Комнин решава, че мирният му договор с България вече не е изгоден. Основните причини за това са две – българите са останали последната сериозна, самостоятелна сила, която може да се оприе на епирците; Йоан Асен II е започнал агресивна кампания по налагане на българско влияние в Константинопол и притегляне на Латинската империя в своята орбита. Тези два фактора се явяват последната военна и политическа пречка пред Теодор Комнин по пътя към овладяване на Константинопол и възстановяване на Византийската империя с него начело. В тази ситуация деспотът няма никакъв друг вариант, освен да търси разгром на българите. Георги Акрополит обвинява Комнин във вероломство, но подобни нападки са нормални за хронист, тенденциозно верен на никейската политическа кауза. В действителност Теодор Комнин демонстрира онова, което през XIX век германците ще нарекат *реалполитика*. Фактът че терминът няма име през XIII век не означава, че концепцията за подобен външнополитически подход не е съществувала в умовете на тогавашните лидери.

Йоан Асен II определено не предизвиква директно епирците с мобилизиране на войски или сключването на директен съюз срещу Епир, но да даваме оценка на българската политика само на база на такива фасадни факти е меко казано наивно. Както отбелязват Файн и Тредголд,²⁵ за всички на Балканите в онзи момент е ясно, че Епир и България ще забият нож в гърба си при първата отдала се възможност. Въпросът е кой ще удари пръв. Следвайки своя нюх на политик и войн, Комнин решава да действа от позицията на силата – всяка година, в която бави решителния си ход, е още една година, в която Йоан Асен II да усили своите войски и богатства – времето работи във вреда на Епир. Същевременно виси заплахата от налагане на българско политическо влияние в Константинопол посредством брака на Балдуин II с Елена Асенина. Не бива да се подценява и постоянната заплаха от Никея. Йоан III Дука Ватаци (1221-1254) съвсем не се е отказал да се върне със сила на Балканите – лекият епирски превес, постигнат след 1226 г. е съвсем, съвсем крехък. Прозорецът за действие, който Теодор Комнин има, се свива постоянно и той не може да изчаква повече, страхувайки се че богинята на победата ще отлети от рамото му, където епирецът вярва, че Никея е здраво стъпила. Неговите подозрения относно действията на Йоан Асен се потвърждават и от ходовете на българина. Докато войските на Епир започват да напредват през Беломорието, българите също започват да се стягат за война. От една страна това е ясен провал за тайните замисли на Комнин. От друга страна епирецът може и да се е самоубедил, че след като първата реакция на българите при поход на ромеите към Адрианопол е да се стягат за война то това означава, че пътят му към Константинопол действително минава през победа над Търновград. При всяко положение, когато Теодор Комнин достига Адрианопол в края на февруари, той научава, че българите вече са прекосили Стара планина и се намират някъде в Горнотракийската низина, несъмнено напредвайки, за да го срещнат в битка. Вероятно този факт окончателно накланя везните в подкрепа на първоначалния му замисъл да наруши договора си с българите и да ги атакува. Щял ли е Комнин да избере друг ход, ако Йоан Асен беше изчакал с армията си на север от Стара планина, демонстрирайки повече предпазливост и липса на решителност? Вероятно не. Решението на Комнин е взето още през есента на 1229 г. Българските ходове обаче му служат като лично потвърждение за правотата на собствената му теза.

Щеше ли Йоан Асен II да нападне епирците, ако не знаеше, че атаката им е насочена конкретно срещу България? Всичко зависи от договора, който сключва с латинците. Ако действително им обещава помощ в замяна на политическо влияние, то би следвало в случай, че войските на Комнин се насочат към Константинопол, Йоан Асен да го

²⁵ J. V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans*, с. 125-126.; Treadgold, W., *The History of Byzantine State and Society*, с. 722-723.

атакува. Ако този сюжет е верен, то армията на българите е щяла да атакува епирците без значение в коя посока е поел деспота. Ситуацията обаче не е такава. През април 1229 г. латинските барони и папата поверяват имперското опекунство и титла на стария и опитен рицар Жан дьо Бриен, с което слагат кръст на плановете на Йоан Асен за политически контрол над Латинската империя. Жан Бриен обаче пристига в Константинопол, едва през 1231 г., което означава, че до тогава все още съществува шанс за осъществяване на „българския проект“.²⁶ От друга страна, не може напълно да се отхвърли вероятността Йоан Асен да е решен да спре Комнин на всяка цена, дори и без брачния съюз, осъзнавайки, че падането на Константинопол ще е удар не само за българските амбиции, но и реална заплаха за самата България, която ще остане без съюзници по южната си граница.²⁷ Наративите на Акрополит и Григора сякаш ни убеждават в обратното – Асен е жертвата на вероломната епирска агресия. Ако продължим да четем текста на Акрополит обаче, един интересен детайл изпъква. След битката, българският владетел освобождава пленените епирски войници и помощни части. Хронистът заявява че това би могло да е и обикновено великодушие но според него, съвременникът на събитията, по-скоро е обвързано с амбицията на Йоан Асен да управлява същите тези ромеи, които до тук се сражават срещу него. Акрополит прави ясна връзка между сполучливият пи-ар ход на българския владетел и фактът, че след това всички епирски крепости освен Солун, му се предават драговолно.²⁸ Подобна амбиция и добре премерен ход свидетелстват за решение, което Йоан Асен в никой случай не взема ad hoc. Не прилича и на резервен „План Б“ в случай на малко вероятна победа срещу превъзхождащ враг. Напротив, стратегията на Йоан Асен след победата – начина по който разпределя властта в новозавзетите земи и лекотата, с която изгражда новия политически модел на Балканите, говорят за един дългосрочен замисъл, една по-сериозна перспектива, която подхожда доста повече на този решителен, пресметлив и амбициозен мъж, който никога в живота си не скалъпва своите ходове в последния момент.²⁹

Заклучение

На 9-ти март 1230 г., в неделята на Св. 40 мъченици, войските на Йоан Асен обкръжават и разгромяват армията на Теодор Комнин при Клокотница. Това е приблизително всичко, което знаем за хода на сражението от извори, каменни надписи и хроники. Къде точно се води битката, как точно протича и къде точно са разположени войските на двете страни, е въпрос на множество хипотези, често почиващи върху непроверени и несигурни догадки.³⁰ Желателно е по повод предстоящата 800-годишнина а от битката да бъде направено едно по-пълно проучване на топографията, с цел установяване на

²⁶ Попов, И. Ст., 700 години от Клокотнишката битка, с. 23.

²⁷ Алексей Слав, който управлява Родопите и Пловдивско е сключил династичен съюз с Теодор Комнин и на този етап не изглежда да бъде сигурен съюзник на България. Нещо повече, през 1207/8 година Слав вече е издигнал претенцията си за българския престол. Бидейки пряк потомък на Асеновци, правата му за престола остават също толкова валидни, колкото и на по-младия му братовчед Йоан Асен II, а може би и повече, с оглед на факта, че до 1218 г. тронът в България отива при най-възрастния жив представител на Асеновия род, а не се предава от баща на син.

²⁸ ГИБИ, т 8, с. 161-162.

²⁹ В това отношение израсналият като беглец в чужди държави Йоан Асен прилича на управлявалия няколко десетилетия по-късно Теодор Светослав. Не бива да подценяваме ефекта от трудното и несигурно детство върху изграждането на характера и склонността за внимателно планиране на риска при хора с подобна биография.

³⁰ Така например ходът на битката при Клокотница в „Българското военно изкуство през феодализма“ (с. 223-224) е представено на база на устния разказ на местен учител, записан през 1957 г., който уж отразява запазена в околността традиция. В последствие този наратив е повторен безкритично в по-късните исторически изследвания.

реалното бойно поле, на базата на което, посредством аналогии със сходни сражения и онова, което можем да допуснем за числеността на двете армии, тяхната структура и композиция на бойното поле, да се изгради един достатъчно правдоподобен анализ за развоя на бойните действия.

Отделно от хода на самото сражение, подготовката за Клокотнишката кампания и политическата обстановка на Балканите в нейното навечерие, оставят малко място за интерпретации относно „невинността“ на България за настъпилата конфронтация. Повърхностно и вредно за собственото ни възприятие на родното минало би било да подценяваме Йоан Асен като несигурен владетел, принуден от неволята да се втурва да брани родината от внезапната вражеска атака. Нищо в политиката на царя преди и след 1230 г. не подсказва Йоан Асен да е бил владетел, склонен да действа *ad hoc*. Напротив – всичките му ходове са премерени, дипломатическата му игра е на висота, недостижима за почти никой друг български владетел, а явните му бойни качества го изправят на равна нога с, баща му „Стария цар Асен“, чичо му Калоян и древните владетели от епохата на Първото царство. Както свидетелства Георги Акрополит, Йоан Асен определено има план за ромейското наследство и този план не се е породил в главата му през мартенските иди на 1230 г.

Факт е, че Теодор Комнин има намерение да атакува България. Това обаче е факт, който знаем от гледището на *post factum* анализа на събитията. В онези напрегнати седмици на дъждовния и студен февруари, когато армиите трамбовали калните балкански друмища, а глашатая обикаляли на шир и дълж, носейки противоречиви и неясни сведения за движението на врага, решенията, които владетелите вземат се основават не на факти, а на шестото чувство и политическия инстинкт. Когато Йоан Асен задвижва колелата на българската военна машина, която трябва да сглоби и произведе адекватно снабдена и оптимално голяма армия, той само гадае на къде би поел Теодор Комнин след като достигне своето ново владение Адрианопол. Същевременно, каквито и съмнения за мотивите на българския владетел да е имал Комнин, те се разсейват в средата на февруари, когато армията му се намира в района на Кавала, а той получава сведения, че българите са наченали да се готвят за бран. В този момент за Теодор Комнин стратегическите и оперативни варианти се свеждат до една единствена опция – война с България.

Тази опция е наложена не само от прекомерното засилване на Асеновото царство, но също така и на факта, че Латинската империя е пред колапс, а отвъд Хелеспонта амбициозният Йоан Дука Ватаци вече готви следващия си ход. Всъщност успоредно с похода на епирците, никейците започват приготвяне за сформиране а голям флот – експедиция, която може да тръгне на къде ли не през Егейско море, в това число и към Тесалоники. В такъв контекст, Комнин не може да си позволи да остави една несигурна карта, каквато е България да стои необърната на пътя му към големия залог – овладяването на Константинопол и възстановяването на Източната римска империя.

За самият Йоан Асен опциите за избягване на война с Епир са нищожни. Латинският гамбит – опцията за брак между Балдуин II и дъщеря му Елена очевидно пропадат през пролетта на 1229 г. Макар да запазва известна надежда до идването на Жан дьо Бриен от запад, за прагматичен владетел като Йоан Асен е повече от ясно, че не може повече да залага бъдещето на своите политически начертания на една химера. Че такива начертания са съществували през 1230 г. ни убеждава и текста на Георги Акрополит. Ходовете на българския цар след победата при Клокотница говорят за една ясно разчертана стратегия, която няма как да е породена от моментна приумица, появила се в главата на опиянен от победата си владетел. Всичко това предполага допускането на още един възможен сюжет за развоя на Клокотнишката кампания – че научавайки за движението на епирските войски, Йоан Асен събира армията си и решава да ги удари без значение дали поемат срещу неговите владения (каквито сведения царят вероятно е

получил или чрез свои шпиони или дори през братовчед си Слав – б.а.) или срещу отслабващата Латинска империя, чието рухване в онзи момент противоречи на българските интереси. Фактът че Йоан Асен държи да запази инициативата в свои ръце се потвърждава и от наратива на Никифор Григора, който посочва че Асен действа веднага след като научава за плановете на епирския деспот. Позиционирането на български войски по поречието на р. Марица в края на февруари 1230 г. е ясен сигнал за Теодор Комнин, че неговите опасения за бъдещите намерения на Асен се потвърждават и той, резонно, решава да действа.

Ходът на историята в съдбовните месеци от октомври 1228 до октомври 1230 г. не остава съмнение, че България не е била пасивната, бранеща се страна в политическото състезание за надмощие на Балканите. Целеустремен, уверен и пресметлив, Йоан Асен ясно претегля опциите пред себе си и взема решение съвсем не в последния момент, както често се изтъква в родната историопис. Изискванията на логистиката на епохата ясно показват, че организирането на адекватна армия, с която да се справи с превъзходящия го враг не е дело от ден до пладне. Същевременно, фактът че Йоан Асен успява от рано да предугади ходовете на Теодор Комнин, е ясно доказателство за политическата му прозорливост. Бъдещето на България съвсем не се свежда до едно внезапно хвърляне на зара в началото на март 1230 г., а почива върху добре обмислена и премерена стратегия, съчетана с решителни оперативни и тактически действия.

SOME NOTES REGARDING THE BATTLE OF KLOKOTNITSA

Alexandar Stoyanov

The Battle of Klokotnitsa marks a turning point in the history of the Second Bulgarian empire. A single victory led to the rapid growth of the Bulgarian state and its ascendance as the dominant political and military force on the Balkans for the next decade. Due to the limited source material and archaeological findings, the battle has remained somewhat aside from the main historiographical debate regarding the history of the Balkans during the 1230s. The following article sheds light over the issues of logistics and preparations of Bulgarian and Epirot forces for the military campaign. The text also discusses the way the political motives of Theodore Comnenus and Yoan Asen II influenced their decision making in the context of military preparation and action. The article challenges the Bulgarian historiographical perspective with regard to Comnenus' decision to break his alliance with Bulgaria and claims that Yoan Asen II's active policy had a lot to do with the hostilities that erupted between the two states.